

הפחד מאינטרוספקציה כתמה מרכזית ב"תמונתו של דוריאן גריי"

מאת: אנה גרבר

התפתחות מושג השאול, כמקום או מצב שצריך להימנע ממנו בכל מחיר, ומושג והאלמוות, כשאיפה בלתי מושגת, קיימים שנים רבות ומופיעים לאורך ההיסטוריה של תרבויות רבות ברחבי העולם. נראה כי מתוך המושגים האלה עולה התהייה לגבי מה קורה לנפש האדם לאחר המוות. זה, בתורו, מעורר בתרבות האנושית פחד מצמית מן הלא נודע. התרבות האנושית מנסה לתת תשובה לשאלה הגדולה הזאת. היות ואין לנו עדויות אמיתיות מאנשים שחזרו מהמוות, כלומר לא עדויות משמעותיות לגבי חוויה ארוכת טווח, אנחנו מנסים ליצור רצף של ידע גם בתחום הזה. הניסיון של התרבות האנושית לתת מענה לשאלות מבלבלות שמתייחסות לחלק לא נודע נובעות מהניסיון להתכונן לשלב הזה, ויותר מזה- הניסיון להימנע מעונש על הבחירות שעשינו בעולם הארצי.

כדי לעקוב אחרי ניסיון לתת תשובה או משמעות לבחירות האישיות של האדם והשפעתן על הנפש והשחתתה, אבחר להתייחס ליצירה ספרותית אהובה ביותר שאני רואה כרלוונטית מאוד לשאלה זו. היצירה היא "תמונתו של דוריאן גריי" של אוסקר ויילד. אוסקר ויילד היה סופר ומחזאי אירי מוכשר, שחי בסוף המאה ה-19- תחילת המאה ה-20. הוא כתב בצורה סרקסטית ומתוחכמת ועיקר יצירותיו היו מחזות, אך אחת היצירות היותר מוכרות שלו הייתה "תמונתו של דוריאן גריי". יצירה זו התחילה כסיפור קצר, והפכה לרומן באורך מלא. היצירה נכתבה כביקורת על החברה האנגלית הבורגנית של סוף המאה ה-19, אך יחד עם זאת, היא שואלת ומעלה תהיות הרבה יותר עמוקות על נפש האדם שיכולות בהחלט לחצות תרבויות ולנדוד מאנגליה של המאה ה-19, גם לארצות אחרות וגם לתקופות אחרות.

יצירתו של ויילד כוללת מספר מצומצם של דמויות. היא כוללת את דוריאן גריי, צעיר בשנות ה-20 לחייו, שמגיע ללונדון ומתחיל לחוות את החיים הבורגניים בזכות ירושה שהוא מקבל מסבו. הוא פוגש באנשי החברה הגבוהה, וביניהם הלורד הנרי, אדם בעל ראיית עולם צינית שבמהרה הופך לחבר היקר ביותר של דוריאן ומלמד אותו את כל מה שצריך לדעת כדי לחיות את חיי התענוגות במלואם. עוד דמות בעלת תפקיד מפתח בהתפתחות האופי של דוריאן היא באזיל הולוורד – צייר מוכשר שיוצר דיוקן מדויק ומרהיב ביופיו של דוריאן ונותן לו אותו במתנה. דמותו של באזיל באה להמחיש את משמעות היופי המופשט בסיפור, כמו גם את הדגש על היופי כתפיסה אידיאולוגית מורכבת יותר.

באזיל הוא צייר, שמעריך את יופיו של דוריאן לא רק כתכונה שטחית, אלא גם כביטוי לנפשו התמימה והנקייה. את החיבור הזה בין נפשו של דוריאן לחיצוניות שלו באזיל מצליח להדגיש בעזרת האומנות – ביצירתו את הדיוקן. הדיוקן הזה תופס את קדמת הבמה ביצירה, ואחר כך מפנה מקום להתפתחותו הרגשית של דוריאן, ומאוחר יותר שוב חוזר לתמונה. נראה כי לציור המופלא יש מימד מהפנט. דוריאן מתפלל מיופיו ומתקשה להאמין שכך הוא באמת נראה. הוא כל כך מתרגש מהציור שהוא אומר שהוא אפילו מקנא בו, מכיוון שלאורך השנים הציור יישאר שפי שהוא, והוא, דוריאן עצמו, יזדקן ויתכער עם הזמן. לאורך כל היצירה חוזר מוטיב היופי בכל מיני צורות. זו לא מקריות, אלא הבזק אוטוביוגרפי. אוסקר ויילד, בחייו האישיים, היה אחת הדמויות הבולטות בתנועה האסתטית. זו הייתה תנועה שהתפתחה בסוף המאה ה-19 בעיקר באנגליה וצרפת ודגלה בהדגשת האסתטיות והיופי בכל תחומי החיים – שירה, כתיבה, ציור, אדריכלות ועוד. היא הדגישה את האומנות לשם האומנות- למשל, שירה יכולה להיות טובה ויפה, גם ללא משמעות עמוקה מורכבת, אלא פשוט לעורר רגשות את התפעמות באדם השומע אותה.

דוריאן גריי מתחיל לבלות את רוב זמנו עם הלורד הנרי שמדגיש באוזניו את החשיבות של חיים מלאי תענוגות. מבחינת הלורד הנרי, הימנעות מתשוקות ופיתויים היא טעות, וחשוב לחיות את החיים במלואם, במיוחד כשאתה צעיר ויפה. לכן, הוא מעודד את דוריאן לבלות את רוב זמנו בפגישות עם אנשי החברה, תאטרון, מוזיקה, עישון, אלכהל וכו'. דוריאן, נער צעיר שלא רגיל לחיים האלה, מתחיל לחוות אותם לאט לאט, ולהבין למה הנרי מדבר בשבח החיים האלה, אך עדיין לא לגמרי. החיים האלו עדיין נראים לו נהנתניים מדי, ובמעט חסרי משמעות. בהמשך, דוריאן מתאהב בנערה צעירה, סיביל ויין, שלא שייכת לחברה הגבוהה, וההתאהבות הזו מתוארת כמשהו טהור, תמים וצעיר. שני הצעירים חווים תחושות בפעם הראשונה ונראה כי זהו רגש אמיתי. הלורד הנרי, בצנינות האופיינית לו, מדבר על נישואין כטעות מרה, כמוסד לא אמיתי וריק מתוכן ומפציר בו לעצור ולא להיכנע לרגש. דוריאן מתעלם ומתמסר לרגשותיו וליופי במובן הרגשי. ההדוניזם כאן מופיע במשמעותו החיובית – דוריאן מנסה למקסם את התחושות הטובות, אבל התחושות האלה נובעות מתוך קשר הדדי, כלומר אין פה ניסיון אנוכי לחוויות שטחיות, אלא חוויה עמוקה ומשותפת. אחד הדברים שמרגשים במיוחד את דוריאן במהותה של סיביל ויין היא עובדת היותה שחקנית מוכשרת, מכיוון שהוא נהנה לצפות בה כל פעם כדמות אחרת. שוב חוזר פה מוטיב היופי – דוריאן מתפעם מהיופי שביצירת הדמויות והתיאטרון. הצרה היא שסיביל ויין הופכת את ההתאהבות בדוריאן למרכז חייה ומתחילה להרגיש

שכל היופי שהיא פעם ראתה בתאטרון דועך ביחס לעומק הרגשות שלה כלפי דוריאן. ערב אחד, מרוב מחשבות על דוריאן, היא לא משקיעה במשחק ובאותו הערב הוא מגיע לצפות בה ומתאכזב מאוד. פתאום הדמות שהוא בנה לעצמו בראש לגביה מתנפצת והוא מתעצבן ושוטף אותה במילים קרות וקשות. כמובן שסיביל ויין לוקחת את האמירות שלו ברצינות, וללא ידיעתו, עוד באותו הערב, לאחר לכתו היא בוחרת לשים קץ לחייה. הטרגדיה משנה את דוריאן. משהו ברגישות שלו הופך להיות קהה, ומאותו הרגע, הוא צולל לתוך חיי הבורגנות ולוקח על עצמו לממש את הנהנתנות במלוא מובנה השטחי והפיזי. הבחירות שלו מונעות אך ורק מהנאה פיזית ולא מושפעות מהנאה מורכבת יותר שיכולה להתקבל ממעשים שנוגעים לא רק לחייו הפרטיים אלא לחברה. ואפילו יותר מזה – המרדף האינסופי אחר התענוגות גורם לו לעשות בחירות שיוצרות לו מוניטין מפוקפק. בחלק הזה של הספר, אוסקר ויילד במכוון לא מרבה בפרטים, אלא רק מדגיש כמה דוריאן הופך להיות דמות שמצד אחד החברה הבורגנית מאמצת לתוכה, ומצד שני מתלחשת מאחורי גבו על מעשיו הטמאים. רגע השבירה של דוריאן מקבל משמעות עוד יותר עמוקה בהקשר לדיוקן של באזיל הולוורד. באותו לילה שבו דוריאן מתאכזב מסיביל ויין, עוד לפני שהוא יודע על מותה, הוא מסתכל על הדיוקן ושם לב לשמץ אכזריות מסיביב לפה. משהו בדיוקן נראה לו כאילו הוא מביט במראה לאחר שעשה מעשה נבזה. למעשה, הדיוקן מטריד אותו עד כדי כך, שהוא מחליט להסתיר אותו בעליית הגג. מאוחר יותר הוא מבין שזה לא סתם נדמה לו – הוא מבין שהדיוקן הוא זה שמשתנה, ולא הוא עצמו. הוא מבין שהוא קיבל את המתנה האולטימטיבית – הנעורים. הדיוקן מזדקן בעוד דוריאן עצמו נשאר צעיר בדיוק כמו ביום שבו באזיל הולוורד סיים את הציור. מה שמתגלה בהמשך הוא שהדיוקן לא רק חשוף לנוקי הזמן, אלא גם חשוף להשפעת כל הבחירות של דוריאן על נפשו. כלומר, הדיוקן הופך למין מראה של הנפש. לא פלא שדוריאן מסתיר אותו מעיני החברה – הוא לא רוצה שנפשו תיחשף והוא יצטרך לתת את הדיוקן על המדף. מעשיו. מכאן דוריאן מתחיל במסע התדרדרות נפשי שמוביל אותו במדרון חלקלק לשולי החברה. ביצירתו, אוסקר ויילד לא מפרט לעומק מה בדיוק דוריאן עושה, אך אפשר לקרוא בין השורות שהוא חי חיי נהנתנות ריקים מתוכן שמרוב ריקנות משחיתים את נפשו ומובילים אותו למעשים קשים יותר ויותר, וביניהם אפילו רצח. דוריאן לא רק מתדרדר בעצמו, אלא גם סוחב אנשים יחד איתו, אך בגלל הדיוקן שחוטף את עוצמת ההשלכות מחיי החטא של דוריאן, הוא עצמו נשאר אותו נער צעיר ויפה בעל

המראה הטהור, ורק שמועות מתרוצצות סביבו. לעומתו, האנשים שאיתם הוא יוצר קשר ומדרדר אותם איתו למטה, נפלטים מהחברה בגלל מעשיהם בעוד שדוריאן נשאר בה.

השאיפה להישאר צעיר ויפה לנצח לא אופיינית רק לדמות הספרותית שיצר אוסקר ויילד ביצירתו "תמונתו של דוריאן גריי". זוהי שאיפה שמתעוררת ככל הנראה בכל אדם בשלב מסוים בחייו מהרבה מאוד סיבות. השאיפה של דוריאן לגבור על כוחות הטבע גורמת לו ללכת למרחקים אדירים, גם במחיר השחתת נפשו. מדוע הנעורים כל כך חשובים? אחת הסיבות לאובססיביות של האדם לנעוריו לאורך ההיסטוריה האנושית ולרוחב התרבויות העולמיות היא הפחד מהמוות. המוות מטריד את האדם כי הוא נקשר מבחינתו גם לפחד מבילוי נודע וגם לפחד מעונש. הפחד מעונש הוא תופעה שנקשרת בעיקר לאמונה הנוצרית של יום הדין ושל קיומו של גן העדן והגיהנום, אך המשמעות של עונש על מעשים רעים היא משהו שנוכח גם בדתות אחרות ובאופן כללי גם בתרבויות אחרות. נראה כי יש לנו צורך, כבני אדם שחיים כחלק מחברה, להדגיש את המשמעות של לקיחת אחריות על מעשינו והשפעתם על הסביבה. זה צורך הגיוני, מכיוון שהחיים מלמדים אותנו שכאשר אנחנו לא חיים בריק, למעשים שלנו יש השפעות רבות. הפחד מעונש בעולם הבא מוסיף מימד נוסף לבחירות של בני האדם בחברה. האמונה הדתית בעולם הבא, על כל גווניו, מזינה את הפחד שלנו מהיום שבו נצטרך לשלם על מעשינו, אך מדוע עונשים בעולם הקיים והארצי מרתיעים אותנו פחות? הרי מערכת המשפט נוצרה בדיוק למטרת ענישה ולמטרת מיגור הפשע. נראה כי הסיבה העיקרית היא שהתפיסות האנושיות שמעוררות פחד בהקשר לעולם הבא, רלוונטיות רק למאמינים בו. כלומר, התפתחות החילונית העלתה את גם את מעמד המערכת המשפטית הקיימת בעולם העכשווי. יחד עם זאת, גם בעולם החילוני קיים הפחד מהשחתת הנפש. זה אולי נובע מהעובדה שהשופט המחמיר באמת הוא כנראה אני עצמי. בהקשר הזה, אוסקר ויילד, ביצירתו המופלאה מראה מספר נקודות מעניינות. ראשית, הדיוקן המזדקן הופך לאט לאט מברכה לקללה בעיניו של דוריאן. ככל שהוא מעמיק בנהנתנות השטחית ומתדרדר למעשים מוסריים פחות ופחות, גם הדיוקן שלו מתכער והופך למפלצתי. כלומר, הדיוקן לא רק מזדקן, אלא גם מראה את תהפוכות נפשו של דוריאן. אילו דוריאן היה ככל האדם והיה בוחר בכל אותן בחירות, אז הייתה להן השפעה עמוקה עליו גם במובן הפיזי מעבר לזקנה. ויילד מנסה להדגיש את עומק ההשלכות על נפש האדם וכמה השלכות אלה משפיעות על דמותנו החיצונית. עם הזמן, כשדוריאן רואה את כל חבריו מזדקנים וכנראה גם מתבגרים רגשית, הוא נשאר כבצעירותו וזה מרחיק אותו מאותם האנשים. עם הזמן הוא מבין כי ישנם דברים, כמו נעורים, שהם כל כך יפים

ונהדרים דווקא בגלל שהם לא נצחיים. ככל שהזמן עובר והוא שוקע באותם החיים שהוא בחר לעצמו הוא מאבד אפילו את מעט הטעם שהיו לחייו והוא נואש לשינוי. בהחלט נראה כי המשאלה שלו להישאר צעיר הפכה לקללה בסופו של דבר. אך אולי לא כך הדבר. אולי ניתנה לו אפשרות. אמנם תהפוכות נפשיות משאירות עקבות גם בחיצוניותו של אדם, לרוב אדם לא יכול להסתכל במראה ולקבל ביטוי אמיתי למראה נפשו. תהליך אינטרוספקציה הוא תהליך מורכב שלא כל אדם מצליח בכנות לעשות עם עצמו. אולי הדיוקן, במובן הזה, הוא מתנה לדוריאן – הוא האפשרות להביט ולהבין באמת מה מכוער בנפשו ומה דורש שינוי. במקום זה, דוריאן בוחר להחביא את הדיוקן מעיני כל ולנעול אותו בעליית גג חשוכה ולשמור עליו עם מפתח מכל משמר. קשה לפספס את המשמעות העמוקה יותר של המעשה הזה – הוא בוחר להתחבא מהעולם ולא לתת לאף אחד אחר להיכנס. אולי דיוקן כזה זה מה שכל אחד מאיתנו יראה בסוף חייו כשיגיע היום שבו ישות כלשהי תחליט איפה אבלה את הנצח – בגן העדן או בגיהנום. לא קשה להבין למה חיי נצח בגיהנום מפחידים את האדם. חיים כאלה משמעותם כאב וסבל נצחיים, ואנחנו, כבני אדם בעלי תפיסת זמן מוגבלת, אפילו לא מצליחים להבין את המשמעות של המושג "נצח".

לסיכום, יצירתו העמוקה והמרגשת של אוסקר ויילד – "תמונתו של דוריאן גריי" – חושפת בצורה ציורית כמה מהפחדים העמוקים ביותר של האדם. הפחד מלאבד את הנעורים, הפחד מחיים חסרי משמעות, הפחד מהתדרדרות לשולי החברה – כולם פחדים מורכבים ועמוקים בפני עצמם, אבל יותר מכל, הם חושפים את הפחד האנושי מלתת דין וחשבון על המעשים שלנו. נראה כי באיזשהו אופן עמוק, ברור לנו שכאנשים שחיים כחלק מחברה, יש לנו את היכולת לבחור את המעשים שלנו ואת הצורה שבה הם ישפיעו עלינו ועל הסובבים אותנו. אמנם קיימים מנגנונים חברתיים ותרבותיים כמו מערכת המשפט, או האמונה בעולם השאול כדי להראות לנו את הדרך הנכונה, אבל בסופו של דבר הבחירה היא בידינו. תמיד כשנסתכל במראה, או במקרה של דוריאן – בדיוקן, נוכל להבין את המשמעות של מעשינו, ולעולם אי אפשר יהיה לברוח מהם.